

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ
ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
НАУКОВА ЛАБОРАТОРІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ
ТА ГРОМАДЯНИНА В ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Аналітичний огляд

Дніпро – 2023

УДК 351.74 : 342.7
Б 48

*Рекомендовано Науковою радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 19 жовтня 2022 р.)*

Рецензенти:

Віталій ЗАВГОРОДНІЙ – інспектор сектору реагування патрульної поліції відділення № 12 Дніпропетровського районного управління поліції ГУНП в Дніпропетровській області, доктор юридичних наук, доцент, майор поліції.

Тетяна КОКШАРОВА – регіональний представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Дніпропетровській області.

Б 48 Березняк В. С., Демичева А. В. Дотримання прав та свобод людини та громадянина в діяльності Національної поліції: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 48 с.

Проаналізовано законодавство України про принцип дотримання прав людини в діяльності Національної поліції України, щорічні звіти Голови Національної поліції (2017 – 2021 рр.) та звіт про діяльність поліції у межах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини. За допомогою контент-аналізу виявлені проблеми дотримання прав людини у відділах поліції та ізоляторах тимчасового тримання, зафіксовані у звітах та прес-релізах Офісу Уповноваженого Верховної ради України з прав людини. Окремим блоком представлені результати соціологічних досліджень громадської думки про дотримання принципу прав людини працівниками поліції, проведені провідними громадськими правозахисними організаціями та опитування здобувачів вищої освіти ДДУВС, здійснене науковою лабораторією соціологічних та кримінально-правових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Для науковців, здобувачів вищої освіти та широкого кола зацікавлених осіб.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Законодавство України про дотримання прав людини в діяльності Національної поліції України.....	5
2. Тематика прав людини у щорічних звітах Голови НПУ (2017-2021 рр.)	9
3. Діяльність НПУ у межах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини.....	12
4. Права людини у діяльності НПУ у ситуаціях, пов'язаних з військовим конфліктом на сході України (2014-2021 рр.) та карантинними заходами в умовах пандемії COVID-19.....	14
5. Порушення прав людини з боку національної поліції в контексті реалізації Національного превентивного механізму.....	16
6. Ситуація з дотриманням прав людини в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ).....	23
7. Порушення прав людини з боку працівників Національної поліції України у звітах Державного бюро розслідування.....	26
8. Соціологічні візії проблеми порушення прав людини з боку працівників Національної поліції України.....	28
Висновки.....	36
Додатки.....	38

ВСТУП

Закон України «Про Національну поліцію» містить пряму норму щодо дотримання прав людини та заборони катувань у діяльності поліції, однак проблема застосування правоохоронцями насильства до громадян, порушення прав людини не втрачає своєї актуальності вже протягом багатьох років.

Метою даного аналітичного огляду є системний аналіз двох взаємопов'язаних аспектів: з одного боку, офіційна презентація тематики прав людини в діяльності Національної поліції України (далі – НПУ); з іншого – проблема порушення прав людини з боку НПУ, зафіксована в альтернативних джерелах. Логіка розглядання теми представлена у звіті у наступних його частинах: Законодавство України про дотримання прав людини в діяльності НПУ; Тематика прав людини у щорічних звітах Голови НПУ (2017-2021 рр.); Діяльність НПУ у межах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини: аналіз доповіді; Права людини у діяльності НПУ у ситуаціях, пов'язаних з військовим конфліктом на сході України (2014-2021 рр.) та карантинними заходами в умовах пандемії COVID-19; Порушення прав людини з боку НПУ в контексті реалізації Національного превентивного механізму; Ситуація з дотриманням прав людини в ІТТ; Порушення прав людини з боку працівників НПУ у звітах Державного бюро розслідування; Соціологічні візії проблеми порушення прав людини з боку працівників НПУ.

Емпіричну базу аналітичного звіту складають чотири корпуси документів:

1) законодавство України про дотримання прав людини в діяльності Національної поліції України;

2) публічні звіти Голови НПУ, опубліковані на сайті НПУ за 2017-2021 рр.;

3) звіт НПУ щодо діяльності поліції у межах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини;

4) звіти за результатами моніторингових візитів Регіонального представництва Уповноваженого Верховної ради України з прав людини у Дніпропетровській області до відділів поліції області протягом 2019-2022 рр.; прес-релізи за результатами моніторингових візитів до українських ізоляторів тимчасового тримання (ІТТ), здійснених представниками Національного превентивного механізму протягом 2019-2022 рр.; звіти Державного бюро розслідувань за 2018-2021 рр.; звіт «Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні квітень; 2014 – квітень 2020 рр.». Управління Верховного комісара ООН з прав людини;

5) результати соціологічних досліджень з проблематики (не) дотримання прав людини у діяльності НПУ, здійснених Харківським Інститутом соціальних досліджень (ХІСД), Експертним центром з прав людини (ЕЦПЛ), Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів (Асоціація УМДПЛ); опитування здобувачів вищої освіти ДДУВС (вересень, 2022 р., вибірка складала 706 осіб).

1. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

В Європейській конвенції прав людини у статтях 3 та 5 зафіксовані права людини, які безпосередньо мають відношення до діяльності поліції:

Стаття 3 «Заборона катування»: нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню¹.

Стаття 5: «Право на свободу та особисту недоторканність»:

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

в) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

д) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

е) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

¹ Березняк В. С. Стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року в контексті екстрадиції. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 137-142.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування².

Конституція України (ч. 4 ст. 29) зазначає, що кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Суду надано право приймати рішення про арешт людини або тримання її під вартою. У разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припинити, уповноважені на те законом органи можуть застосовувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом. У ч. 3 ст. 29 Конституції України зафіксовано, що затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою³.

В Законі України «Про Національну поліцію» у розділі II «Принципи діяльності поліції» статті 6 та 7 присвячені дотриманню прав і свобод людини та верховенству права як засадничим основам роботи поліції:

Стаття 6. Верховенство права:

1. Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

2. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Стаття 7. Дотримання прав і свобод людини:

1. Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації.

2. Обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції.

3. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування.

4. Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Українське законодавство: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

³ Березняк В. С. Захист права людини на життя як підстава для відмови у видачі особи (екстрадиції). *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 124-130.

5. У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками⁴.

У Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 р. відзначається, що поліцейський здійснює свою діяльність відповідно до основоположних принципів зокрема верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності та ін.⁵

В Розділі II «Основні вимоги до поведінки поліцейського» фіксується, що під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен поважати і не порушувати права та свободи людини, до яких, зокрема, відносяться права: на життя; на повагу до гідності; на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; на свободу світогляду і віросповідання; володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на мирні зібрання; на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; інші права, які передбачені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України. Під час виконання службових обов'язків поліцейському заборонено: сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; допускати будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками.

Розділ III у «Правилах етичної поведінки поліцейських» стосується «Поводження поліції із затриманою особою» та чітко прописує норми поведінки поліцейського:

1. Поліцейський не має права обмежувати свободу людини, крім як на підставах та в порядку, визначених законом.

2. Поліцейський зобов'язаний пояснити затриманій особі зрозумілою для неї мовою підстави для затримання та права затриманої особи, надати можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, а також повідомити про факт затримання третій особі, яку повинна обрати затримана особа.

⁴ Закон України «Про Національну поліцію» із змінами (Відомості Верховної Ради, 2015, № 40-41, ст. 379). Веб-сайт законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

⁵ Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС України від 09.11.2016 р. № 1179. Веб сайт законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.

3. Поліцейський повинен забезпечити затриманому надання медичної допомоги за необхідності.

4. Поліцейський не повинен піддавати катуванню затриманих осіб, допускати жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність, ставлення до них.

5. Поліцейський повинен забезпечити людське ставлення та повагу до затриманої особи.

6. Поліцейський може застосувати заходи поліцейського примусу до затриманої особи лише у передбачених законом випадках, з дотриманням вимог законності, необхідності, пропорційності та ефективності заходу⁶.

До речі, в Євросоюзі діє Європейський кодекс поліцейської етики (2001 р.), який хоч і має рекомендаційний характер, встановлює загальні принципи діяльності поліції та забезпечення прав людини: поліція у своїй діяльності повинна поважати право будь-якої людини на життя; поліція не повинна ні за яких обставин здійснювати, заохочувати або допускати ніяких тортур, ніяких випадків нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. При виконанні своїх функцій поліція завжди повинна пам'ятати про основні права людини – такі, як свобода думки, совісті, релігії, мирних зібрань, пересування тощо.

У 2016 р. розпочало свою діяльність Управління дотримання прав людини Національної поліції України (далі – УДПЛ). Відповідно до наказу НПУ від 16.03.2020 р. «Про затвердження Положення про Управління дотримання прав людини Національної поліції України», із внесеними змінами і доповненнями, УДПЛ здійснює реалізацію державної політики у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг та є уповноваженим підрозділом з питань дотримання гендерної рівності⁷. До структури УДПЛ відносяться: відділ уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності; відділ моніторингу питань гендерної рівності та координації протидії домашнього насильства; відділ аналітики та організації захист персональних даних; відділ організаційного забезпечення діяльності місць тимчасового тримання осіб; відділ моніторингу автоматизованого обліку дій із затриманими особами; інспектори з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності з дислокацією в областях. Проте жодного клікабельного посилання чи звіту роботи відділів на сайті не представлено, а моніторинг сторінки на Фейсбук дозволяє констатувати, що в матеріалах не представлені проблемні питання порушення прав людини з боку поліцейських, неналежне поводження працівників поліції тощо.

⁶ Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС України від 09.11.2016 р. № 1179. Веб сайт законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.

⁷ Управління дотримання прав людини. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/upravlinnya-dotrimannya-prav-lyudini.html>.

2. ТЕМАТИКА ПРАВ ЛЮДИНИ У ЩОРІЧНИХ ЗВІТАХ ГОЛОВИ НПУ (2017-2021 РР.)

Проаналізувавши щорічні звіти голови НПУ за останні п'ять років (2017-2021 роки), можна зробити наступні висновки (Див. Додаток А):

1. Тематика прав людини, їх захисту представлена у звітах фрагментарно. Так, згадування концепту «права людини» зафіксовано у звітах 2019, 2020, 2021 років. У 2019 р. лише вживається термін «права дітей»; у 2020 та 2021 роках відзначається система відеоспостереження «CUSTODY RECORDS», яка «потрібна для гарантування дотримання прав людини в поліції і водночас зможе захистити правоохоронців від можливих провокацій». У Звіті за 2021 р. дещо розширено подається мета та завдання CUSTODY RECORDS, зокрема «захист і дотримання прав і свобод затриманих осіб» (мета); «забезпечення контролю за дотриманням прав затриманої особи; захист прав поліцейських (завдання)».

2. В контексті розвитку Національної поліції лише у звіті за 2021 р. відзначено, що поліція і надалі «здійснюватиме комплекс заходів щодо реалізації проєктів розвитку... захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань... З цією метою у Плані основних заходів Національної поліції України на 2022 р., визначено для поліції наступні пріоритети: ... захист прав людини...». Проте деталізації не представлено.

3. В Звітах немає жодного згадування про діяльність Управління дотримання прав людини.

4. За п'ять років лише у Звіті 2019 р. згадується про порушення прав з боку поліцейських: «Подекуди акції супроводжувалися грубими порушеннями публічної безпеки та нанесенням тілесних ушкоджень як учасникам заходів, так і поліцейським».

5. Серед стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини у Звітах згадуються:

а) Забезпечення права на життя; свободу та особисту недоторканість: «Як альтернативу вогнепальній зброї, заплановано використовувати електрошокери дистанційної дії, які практично не несуть загрози життю та здоров'ю людини. 200 комплектів цих спецзасобів вже придбано» (Звіт Голови НПУ за 2020 р.);

б) Запобігання та протидія катування, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження чи покаранню: «Втілюється в життя масштабний проєкт CUSTODY RECORDS, ця система відеонагляду використовується у 130 підрозділах поліції» (Звіт 2020 р.); «Здійснювалися заходи щодо масштабування системи «Custody Records» на територіальні (відокремлені) підрозділи, мета якої – захист і дотримання прав і свобод затриманих осіб (Звіт 2021 р.);

в) Забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднання, права на участь в управлінні державними справами: «Змінено підходи до забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів – узято за

основу «скандинавську модель» (Звіт 2017 р.); «Створення підрозділів поліції діалогу у 7 великих містах та м. Київ» (Звіт 2018 р.); «Використання сил «Поліції діалогу», Мінімізація демонстрації сили, Впровадження скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки» (Звіт 2019 р.); «Використання «скандинавської моделі» забезпечення громадського порядку; реалізація проєкту «Поліція діалогу» (Звіт 2021 р.);

г) Запобігання та протидія насильству за ознакою статті, експлуатації, торгівлі людьми: «Виявлено 346 кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми; встановлено та надано допомогу 367 потерпілим від торгівлі людьми» (Звіт 2017 р.); «Порушено 276 кримінальних проваджень за статтею 149 КК України. Визнано потерпілими в рамках кримінальних проваджень 223 людини» (Звіт 2018 р.); «Протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми; на 12 % збільшилася кількість викритих фактів торгівлі людьми, удвічі зросла кількість розкритих таких злочинів та на 41 % за якими закінчено розслідування» (Звіт 2021 р.);

д) Запобігання та протидія домашньому насильству: «Запровадження у 37 містах мобільних груп реагування на факти домашнього насильства. Зареєстровано 142 тисячі заяв і повідомлень про вчинення домашнього насильства» (Звіт 2019 р.); «45 спеціалізованих мобільних груп активно працюють у всіх регіонах держави. Поліція отримала майже 209 тисяч заяв про вчинення сімейного насильства. поліцейські винесли понад 42 тисячі термінових заборонних приписів, на контролі поліції перебувають 82 тисячі кривдників» (Звіт 2020 р.); «Створено 45 секторів протидії домашньому насильству, у складі яких працюють 87 мобільних груп з протидії домашньому насильству. Створено ще 54 позаштатні такі групи. Поліцейські винесли 19,7 тис. термінових заборонних приписів стосовно кривдників. Складено 147 тис. адміністративних протоколів за ст. 173-2 КУпАП» (Звіт 2021 р.).

6. Серед вразливих груп, на яких акцентується увагу у Звітах, відзначаються:

а) Діти («Прийнято Закон України про створення Єдиного реєстру так званих педофілів; посилено кримінальну відповідальність за секс з дітьми; впроваджено платформи комунікації ювенальної поліції та громади, розроблено правову платформу протидії булінгу у дитячому середовищі» (Звіт 2019 р.); «Поліція, усі відповідальні органи державної влади, місцевого самоврядування, освіти мають об'єднати зусилля для подолання дитячої злочинності та забезпечення захисту прав дітей; ініційовано зміни в роботі підрозділів ювенальної превенції – так званих «дитячих» поліцейських» (Звіт 2020 р.); «Одним з важливих напрямів у діяльності поліції є захист прав і законних інтересів дітей. Створено Управління ювенальної поліції, серед його основних завдань визначено впровадження програм співпраці поліції, органів місцевого самоврядування, управлінь освіти і науки та міжнародних організацій у сфері безпеки та захисту прав дітей...» (Звіт 2021 р.);

б) Поліцейські: «Створено Управління розкриття злочинів, учинених стосовно поліцейських; забезпечення поліцейських житлом на умовах пільгового фінансового лізингу» (Звіт 2019 р.); «Забезпечення поліцейських житлом на умовах пільгового фінансового лізингу (придбано 1300 квартир)» (Звіт 2020 р.).

7. Порушення прав людини з боку поліції згадується лише у Звіті 2019 р.: «Подекуди акції супроводжувалися грубими порушеннями публічної безпеки та нанесенням тілесних ушкоджень як учасникам заходів, так і поліцейським».

Отже, аналіз щорічних Звітів Голови НПУ про діяльність поліції свідчить про розуміння значущості дотримання прав людини, про що свідчить визначення у Плані основних заходів Національної поліції України на 2022 р. захист прав людини як пріоритетного. Однак у звітах увага сфокусована на протидії торгівлі людьми та запобіганні й протидії домашньому насильству та дітях як головному об'єкту захисту.

3. ДІЯЛЬНІСТЬ НПУ У МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

На офіційному порталі МВС є розділ «Права людини», в якому представлені «Рекомендації щодо забезпечення прав людини в умовах воєнного стану», зокрема дітей та захисту персональних даних; спеціальні доповіді Омбудсмена відносно ситуації з наданням медичної допомоги ув'язненим; результати проведеного у 2021 р. оцінювання роботи в МВС із забезпечення прав осіб з інвалідністю (мова йде про працівників МАС, які мають інвалідність); Рішення ЄСПЛ проти України.

На сайті НПУ у розділі «Дотримання прав людини» міститься документ «Основні досягнення Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини»⁸ за 2021 р., серед яких названі наступні:

§1. Забезпечення права на життя. §3. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість:

– забезпечення затриманим особам права на отримання безкоштовної правової допомоги;

– забезпечення роз'яснення прав підозрюваних.

§2. Запобігання та протидія катування, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження чи покаранню:

– розроблено інформаційну підсистему «Custody Records», призначену для забезпечення прав затриманих та поліцейських шляхом електронної фіксації інформації про всі дії щодо осіб, які перебувають під контролем поліції з моменту фактичного затримання і до поміщення до слідчого ізолятора або звільнення з-під варти. Така прозорість етапів затримання шляхом їх фіксації допоможе запобігти порушенню прав людини;

– прийнято рішення про поширення «Custody Records» на всі територіальні підрозділи поліції, у складі яких функціонують слідчі підрозділи, підрозділи дізнання та кримінальної поліції. Станом на 13.01.2022 р. пілотний проєкт «Custody Records» запроваджено у 17 територіальних підрозділах.

§6. Забезпечення права на приватність:

– створений Перелік посадових осіб, які забезпечуватимуть організацію роботи, пов'язаної із захистом персональних даних при їх обробці, у структурних підрозділах центрального органу управління поліції;

– здійснення освітніх заходів для особового складу підрозділів центрального органу управління, поліції, міжрегіональних територіальних підрозділів Національної поліції щодо захисту персональних даних.

§7. Забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднання, права на участь в управлінні державними справами:

⁸ Основні досягнення Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини. URL: <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/dotrimannya-prav-lyudini/>.

– всебічне сприяння громадянам у реалізації їх права на свободу мирних зібрань, забезпечення правопорядку під час їх проведення.

§10. Запобігання та протидія насильству за ознакою статті, експлуатації, торгівлі людьми.

– у разі звернення осіб, які постраждали від торгівлі людьми або їх законних представників, при встановленні ознак кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 (Торгівля людьми) КК України, проводиться досудове розслідування. Відповідно до статті 55 КПК України таким особам надається статус потерпілих у кримінальному провадженні;

– при зверненні осіб, які вважають себе постраждалими від торгівлі людьми, або їх законних представників, поліцейські здійснюють перевірку такого звернення, інформують таку особу або її законного представника про можливість встановлення статусу особи, постраждалої від торгівлі людьми, види та порядок отримання допомоги та направляють особу або її законного представника (за згодою) до відповідального підрозділу з метою встановлення такого статусу;

– організовано постійне оприлюднення результатів роботи з протидії торгівлі людьми на офіційному сайті НПУ, де за даними Департаменту комунікації НПУ упродовж 2021 р. розміщено 167 публікацій відповідної категорії. Публікації щодо стану розкриття злочинів у сфері торгівлі людьми висвітлюються в соціальних мережах Twitter та Facebook, на відомчому каналі Youtube, ведеться інформаційний телеграм-канал.

§11. Запобігання та протидія домашньому насильству:

– за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису поліцейськими виявлено та задокументовано понад 147 тис. адміністративних правопорушень та розпочато 4847 досудових розслідувань за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством;

– застосування спеціального заходу протидії домашньому насильству – винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника. Упродовж 2021 року було винесено 49 861 таких приписів;

– навчання (тренінги) для поліцейських підрозділів з реагування на факти вчинення домашнього насильства та процедури винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдника. У 2021 р. у відомчих тренінгових центрах пройшли навчання понад 4 тис. поліцейських, зокрема: дільничні офіцери поліції, поліцейські ювенальної превенції, патрульної поліції, груп реагування патрульної поліції, секторів протидії домашньому насильству;

– інформаційна робота з населенням про права та послуги, якими можуть скористатися постраждалі особи.

Зазначені факти є вагомими показниками Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини, які свідчать про усвідомлення принципу дотримання прав людини як засадничого у діяльності поліції та поступових кроках його реалізації.

4. ПРАВА ЛЮДИНИ У ДІЯЛЬНОСТІ НПУ У СИТУАЦІЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙСЬКОВИМ КОНФЛІКТОМ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014-2021 РР.) ТА КАРАНТИННИМИ ЗАХОДАМИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Особливими ракурсами дотримання/порушення прав людини в діяльності поліції є ситуації, що пов'язані 1) з військовим конфліктом на сході України (2014-2021 рр.) та 2) карантинними заходами в умовах пандемії COVID-19.

1. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини було підготовлено звіт «Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні квітень; 2014 – квітень 2020 рр.»⁹. Вона ґрунтується на роботі Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), яка здійснювала моніторинг і аналіз індивідуальних справ, які мали місце в ці роки (моніторинг стосується як підконтрольної, так непідконтрольної території України, проте нас цікавить лише підконтрольна). Отже, на підставі задокументованих 590 індивідуальних справ та моніторингу 1 280 засідань УВКПЛ зробило висновок про наявність та поширення систематичних порушень прав на свободу та особисту недоторканність, на правову допомогу, справедливий розгляд справи компетентним, незалежним та безстороннім судом без невинуватих затримок, бути присутнім під час розгляду справи та на ефективний засіб правового захисту, а також порушення права не бути примушеним визнавати свою вину. Затримання підозрюваних осіб часто відбувалося без ухвали суду, до них часто автоматично застосовувався та подовжувався запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; широко використовувалися вимушені зізнання у провадженнях, пов'язаних з конфліктом; зафіксоване підкидання доказів. Притягнення до відповідальності осіб, які вчинили такі порушення в рамках кримінальних проваджень, пов'язаних з конфліктом, були нечастими. Зокрема, впродовж 2014-2020 рр. більшість повідомлень про катування з боку військовослужбовців і співробітників правоохоронних органів була проігнорована, сприяючи атмосфері безкарності, що дозволяє таким порушенням продовжуватися. УВКПЛ невідомо про жоден випадок, де повідомлення і скарги затриманих щодо катувань були б ефективно розслідувані. У 2017 та 2018 рр. УВКПЛ задокументувало вісім нападів членів крайніх правих груп на адвокатів, які здійснювали захист осіб з нібито «антиукраїнськими» поглядами, шість із цих нападів було здійснено у присутності поліції, яка не втручалася. УВКПЛ рекомендувало Національній поліції припинити широке тлумачення поняття триваючого злочину з метою виправдання арештів без ухвали суду та обмежити такі арешти виключно

⁹ Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні квітень 2014 - квітень 2020 рр. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>.

ситуаціями, коли є нагальна потреба у запобіганні чи припиненні злочину; забезпечити ефективне реагування на напади на адвокатів та їх розслідування; припинити ганебну практику катування¹⁰. Отже, збройний конфлікт на сході погіршив існуючі проблеми та додав нові.

2. В умовах карантину, спричиненому пандемією COVID-19, працівники Національної поліції, відповідно до службових обов'язків, мали долучатися до забезпечення карантинних обмежень, а саме моніторити діяльність торговельних точок і транспорту, контролювати дотримання «масочного режиму» в громадських місцях тощо. Проте сумнів громадян відносно доцільності карантинних заходів викликали ряд конфліктних ситуацій між населенням та поліцією. У звіті, підготовленому Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів (Асоціація УМДПЛ) серед типових та найпоширеніших порушень прав людини відзначають: затримання без достатніх на те підстав; використання фізичної сили за відсутності для цього нагальної потреби; надмірне застосування фізичної сили, у тому числі з використанням небезпечних для життя прийомів; застосування фізичних заходів впливу без врахування статі, віку та інших індивідуальних особливостей особи; невинуватиме ситуацією застосування спеціальних засобів обмеження рухомості (кайданки тощо); відмова пояснити затримуваній особі підстави для затримання; застосування фізичної сили без попереднього попередження про такі наміри; відсутність фіксації обставин та порядку проведення затримання за допомогою портативних нагрудних відеореєстраторів¹¹. Серед рекомендацій, які надаються Асоціацією УМДПЛ національній поліції, пропонується довести до відома особового складу принципову позицію керівництва НПУ щодо неприпустимості ігнорування поліцейськими основних принципів використання фізичної сили та спецзасобів при затриманні; орієнтувати поліцейських на відмову від застосування при затриманні за адміністративні правопорушення прийомів боротьби та рукопашного бою, які становлять загрозу для життя й здоров'я людини¹².

Таким чином, діяльність поліції в умовах складних та невизначних ситуацій потребує від працівника НПУ неухильного дотримання норм Закону України «Про Національну поліцію» та Правил етичної поведінки поліцейських.

¹⁰Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні квітень 2014 - квітень 2020 рр. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>.

¹¹Дотримання поліцією прав громадян при затриманні за порушення правил карантину. Укладач В. Батчаєв. Київ: Асоціація УМДПЛ, 2020. 30 с.

¹² Там само, С. 29.

5. ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ З БОКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ

Одним з механізмів попередження порушення прав людини з боку поліції є моніторингові візити у рамках діяльності Національного превентивного механізму (НПМ). Відповідно до законодавства про Національну поліцію України, розрізняють такі місця несвободи, підпорядковані МВС:

- Кімнати для затриманих і доставлених чергових частин відділів поліції;
- Ізолятори тимчасового тримання;
- Приймальники-розподільники для неповнолітніх;
- Спеціальні палати в медичних закладах;
- Спеціальні автомобілі (автозаки), спеціальні вагони типу СТ.

Відділ поліції – структурний підрозділ Національної поліції України і є органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. З точки зору діяльності НПМ у відділі поліції (ВП) можна визначити:

1) зону обмеженого доступу (кабінети працівників поліції, коридори та інші приміщення ВП потрапити до яких можна лише після отримання дозволу чергового (постового) і реєстрації у Журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених;

2) зона тимчасового перебування затриманих осіб (кімнати для затриманих, кімнати для проведення слідчих дій, кімнату для розгляду обставин затримання або доставлення осіб до територіального підрозділу поліції та кімнати для конфіденційної зустрічі з адвокатом);

3) зона вільного доступу (вестибюль ВП та кімнату приймання громадян)¹³.

Таблиця 1

Можливі порушення прав людини у відділі поліції

<i>Основні права людини</i>	<i>Можливі порушення прав людини у ВП</i>
Право на життя	Людина помирає під контролем поліції (у ВП)
Право на свободу та особисту недоторканність	<ul style="list-style-type: none"> – незаконні затримання (за відсутності підстав визначених законодавством); – приховані затримання (затримання не задокументовані ні в Журналі обліку доставлених, ні шляхом складання протоколу); – примусове тримання особи у ВП з перевищенням дозволеного законом терміну; – тримання особи в коридорах, кабінетах працівників поліції чи інших приміщеннях будівлі ВП.

¹³ Методичні рекомендації щодо проведення моніторингового візиту Національного Превентивного Механізму до відділу поліції (підготовлено В. Чупровим). К. : Вид-во «К.І.С», 2019. С. 7-8.

<p>Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування</p>	<ul style="list-style-type: none"> – ненадання медичної допомоги, якщо особа її потребувала або вимагала, зокрема лікарем, якого обрала затримана особа; – ненадання медичної допомоги, за потреби, невиконання рекомендацій лікаря щодо госпіталізації; – відсутність медичних препаратів (укомплектованих аптекочок невідкладної медичної допомоги) для надання домедичної допомоги, або прострочений термін дії ліків в них; – невиконання рекомендацій лікарів щодо госпіталізації або організації додаткового медичного обстеження осіб, які перебувають у ВП.
<p>Право людини не бути підданою катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню</p>	<ul style="list-style-type: none"> – застосуванням фізичної сили чи психологічного тиску чи будь-яких пристосувань з метою отримання визнання у вчиненні правопорушення чи отримання іншої інформації щодо обставин вчинення правопорушення, чи подолання волі особи; – протиправне застосування сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї (без наявності законних підстав) зокрема: під час затримання, конвоювання або будь якого перебування особи під контролем поліції; – використання стримуючих засобів без наявності законних підстав та обґрунтованої потреби або використання непередбачених законом стримуючих засобів.
<p>Право на повагу до приватного і сімейного життя</p>	<p>Відсутність перегородок в санітарних КЗ, розташування камер відеоспостереження в приватних зонах.</p>
<p>Право на професійну правничу допомогу</p>	<ul style="list-style-type: none"> – неповідомлення затриманій особі підстав затримання негайно після затримання; – неповідомлення про затримання третіх осіб; – порушення права на захист; – порушення порядку обшуку затриманої особи; – порушення порядку реєстрації перебування особи у ВП та факту її затримання; – порушення порядку проведення допиту затриманих осіб.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначає місце несвободи як будь-яке місце, де особа утримується чи може утримуватися за наказом судового, адміністративного чи іншого

органу чи за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди, під вартою, в ув'язненні чи під опікою (п. 8 ст. 13)¹⁴. У цьому ж Законі представлений перелік місць несвободи, який містить установи за різними відомчими підпорядкуваннями. Отже, відділи поліції згідно Закону є місцем несвободи, тому є об'єктом моніторингових візитів Уповноваженого Верховної ради з прав людини як типові місця несвободи.

Проаналізуємо звіти за моніторинговими візитами до ВП ГУНП у Дніпропетровській області, які були здійснені у період 2019-2021 рр. регіональними представниками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Дніпропетровській області (доступ до них наданий Офісом омбудсмена за інформаційним запитом). Всього за три роки було здійснено 10 візитів до Царичанського відділення Новомосковського ВП, Солонянського відділення Дніпровського ВП, Синельниківського ВП, Відділення поліції в метрополітені Дніпровського ВП, Новомосковського ВП, Відділення поліції на станції №1 Дніпровського ВП, Відділення поліції № 2 Дніпровського районного управління поліції, Відділення поліції № 1 Дніпровського районного управління поліції, Відділення поліції № 2 Нікопольського районного управління поліції, Відділення поліції № 3 Дніпровського районного управління поліції. За результатами візитів зафіксовані наступні порушення прав людини:

Таблиця 2

**Аналіз звітів моніторингових візитів Регіонального представництва
Офісу Уповноваженого Верховної ради України з прав людини
в Дніпропетровській області до відділів поліції області
за 2019-2021 рр.**

<i>Порушене право</i>	<i>Приклади із звітів</i>	<i>Кіл-ть</i>
І. ПРАВО НА ЗАХИСТ, ПРАВО НА НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ:		
Порушення процедури відмови від адвоката	«Виявлено, що після інформування Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (БПВД) про затримання гр-на О. М., адвокат не прибув до затриманої особи через її «відмову» від послуг адвоката».	2
Відсутність кімнати для спілкування затриманого із захисником	«Немає кімнати для конфіденційного побачення затриманого із захисником, що унеможливорює проведення конфіденційних побачень затриманих осіб із захисниками»; «у Відділенні відсутні кімнати для конфіденційного побачення затриманих осіб із захисниками».	3

¹⁴ Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»: № 776/97-ВР від 28.11.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

Порушення ведення Журналу інформування БВПД	«В Журналі інформування БВПД під № 8 відсутні відомості про дату та час прибуття адвоката»; «виявлені випадки невнесення відомостей до графі № 8 «Дата і час прибуття адвоката» Журналу інформування БВПД»; «неналежне ведення Журналу інформування БВПД, не завжди зазначаються відомості про підстави для затримання особи, дату і час прибуття адвокатів, а також маються випадки не прибуття адвокатів».	5
Несвоєчасне повідомлення БВПД	«Моніторинговим візитом виявлені випадки несвоєчасного повідомлення центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про затримання осіб»; «встановлено випадки несвоєчасного повідомлення центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про затримання осіб в порядку ст. 208 КПК поліцейськими Відділення»; відповідно до протоколу, був фактично затриманий о 22:40 09.05.2021, однак відповідно до Журналу реєстрації повідомлень, про його затримання було повідомлено Регіональний центр з надання БВПД лише о 10:19 10.05.2021, що з моменту затримання становить 11 годин 39 хвилин».	5
II. НЕВЖИТТЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ В ОРГАНІ ПОЛІЦІЇ		
Відсутність табличок на службових кабінетах	«Моніторинговою групою під час відвідування ВП встановлено, що на більшості службових кабінетах відсутні таблички із зазначенням посад та прізвищ працівників, які в них працюють. Через це у разі потреби можуть виникнути складності із встановленням, у яких саме службових приміщеннях перебували затримані чи доставлені особи, в разі надходження скарг на неналежне з ними поводження з боку працівників поліції».	8
Заборона катування не передбачена в посадових інструкціях працівників	«Заборона катування не передбачена в посадових інструкціях (функціональних обов'язках) працівників відділу поліції, як того вимагає стаття 10 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання».	8

Відсутність кімнати для проведення слідчих дій	«Уповноважені службові особи, які здійснюють затримання, ... проводять опитування і процесуальні дії з відвідувачами, запрошеними та доставленими в службових кабінетах, які не обладнані камерами відеоспостереження, де також тримають затриманих осіб до поміщення в ІТТ»; «Під час моніторингового візиту, було встановлено відсутність кімнат для проведення слідчих дій – уповноважені службові особи проводять процесуальні дії безпосередньо в службових кабінетах, в яких немає відеонагляду».	9
Наявність сторонніх предметів кабінетах слідчих	«В кабінетах слідчого відділу моніторинговою групою були виявлені сторонні предмети, які не є необхідними для виконання посадових обов'язків працівниками відділу, а саме – бита для бейсболу, зарядний пристрій для автомобільних акумуляторів типу ВА-2...»; «під час огляду службових кабінетів працівників поліції, зокрема, Слідчого відділення та Відділення розшуку, були виявлені сторонні предмети, які не є необхідними для виконання посадових обов'язків, а саме – садові ножиці, дрилі, боксерські рукавички, електричний лобзик...».	4
Відсутність кімнати для затриманих	«Відсутність у ВП кімнати для затриманих».	6
Кімната для затриманих не облаштована належним чином	«Кімната для затриманих не обладнана відповідно до встановлених вимог».	2
Кімната для затриманих не використовується	«Наявні у приміщенні ВП кімнати для затриманих не використовуються».	2
Наявність приміщень, які використовуються не за призначенням та вхід до них не опечатаний	«Кімнати для затриманих осіб використовуються не за призначенням, а вхідні двері зазначених приміщень належним чином не опечатані, що створює ризики протиправного тримання в них затриманих осіб», «на території ВП знаходиться закритий ІТТ, кімнати для затриманих осіб використовуються не за призначенням, вхідні двері зазначених приміщень належним чином не опечатані»; «Вхідні двері до кімнат для затриманих	5

	належним чином не опечатані», «Встановлено, що вхід до підвалу будівлі ВП не опечатаний та не замкнений, знаходиться у вільному доступі всіх працівників поліції, що не виключає ризиків можливого протиправного поміщення до нього затриманих осіб. Зокрема, під час огляду підвального приміщення моніторами було виявлено пляшку з водою, недопалки, книжку та інші ознаки перебування людини».	
ІІІ. ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ І ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ		
Неспівпадіння відомостей у протоколах та службовій документації ВП щодо фактичного часу та місця затримання	«Моніторинговим візитом встановлено, що ПІБ був затриманий 13.02.2021 о 13:00 та відповідно до Журналу обліку доставлених, доставлений до ВП о 15:11. Однак, слідчим відповідний протокол був складений лише о 20:40, тобто через 07 годин 40 хвилин з моменту фактичного затримання (з яких 5 годин 29 хвилин затриманий перебував у службових кабінетах ВП)».	4
Порушення вимог щодо часу перебування затриманих у ВП	«Моніторами було встановлено непоодинокі випадки тривалого перебування затриманих осіб у приміщенні ВП (та під контролем працівників поліції) без забезпечення їх харчуванням, доступом до питної води, іншими складовими мінімальних умов утримання затриманих осіб»; «під час візиту було отримано відомості щодо перебування у ВП та під контролем поліцейських ВП понад 17 годин ПІБ, понад 19 годин ПІБ, понад 14 годин ПІБ, понад 15 годин ПІБ, а також інших затриманих»; «щонайменше 15 годин 25 хвилин (з моменту фактичного затримання до моменту складання відповідного протоколу) неповнолітній Т. перебував під контролем поліції».	4
ІV. ПРАВО НА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ		
Порушення прозорості збирання персональних даних	«Відсутність попередження про відеозйомку у ВП»;	3
	«Попередження про відеозйомку наявні не в усіх приміщеннях відділу поліції»;	2
	«Не всі приміщення, якими пересуваються затримані, оснащені відеофіксацією»	3

V. ПРАВО НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ТА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ		
Порушення права на охорону здоров'я та медичну допомогу	«Аптечка з медикаментами, що знаходилась у працівників чергової частини, містила медичні засоби у яких вийшов термін придатності»	2
	«Працівники чергової частини не обізнані з порядком дій у разі затримання особи, яка б мала потребу у лікуванні препаратами замісної підтримувальної терапії».	8
VI. ПРАВО НА ДОСТУПНІСТЬ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ		
Недоступність споруд ВП для людей з інвалідністю	«Вхідна група будівлі ВП взагалі не облаштована пандусом»	3
	«Ненормативний пандус»	2
	«Кнопка виклику для осіб з інвалідністю знаходиться в недоступному для маломобільних груп населення місці».	1

Таким чином, аналіз звітів моніторингових візитів Регіонального представництва Уповноваженого Верховної ради України з прав людини у Дніпропетровській області за період 2019-2021 роки до відділів поліції області (у 2022 р. не було візитів до ВП) свідчить про ряд недоліків в діяльності ВП. Так, недотримання встановленого законом Порядку інформування центрів БВПД та невнесення даних до журналу можуть свідчити про високий ризик порушення права затриманих осіб на захист. Неспівпадіння відомостей у протоколах та службовій документації ВП, зокрема, щодо фактичного часу затримання, а також місця затримання особи, за певних обставин можуть свідчити про порушення вимог частини п'ятої статті 208 КПК, а саме внесення до протоколу відомостей, що не відповідають об'єктивним даним і положенням статті 209 КПК України. Крім того, великий проміжок часу між фактичним часом затримання та часом складання протоколу може свідчити про високий ризик зловживання правами затриманих осіб. Тривале тримання затриманих осіб працівниками ВП без забезпечення належних умов (гарячого харчування та доступу до питної води, тощо), у разі підтвердження, може кваліфікуватись як катування або жорстоке, нелюдське поводження. Наявність у ВП приміщень, які жодним чином не використовуються для забезпечення діяльності органу поліції, однак належним чином не опечатані та знаходяться у доступі посадових осіб відділення, сприяє створенню ризику їх використання для протиправного тримання затриманих осіб, – зазначається в звітах.

6. СИТУАЦІЯ З ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІЗОЛЯТОРАХ ТИМЧАСОВОГО ТРИМАННЯ (ІТТ)

Протягом багатьох років правила поведінки осіб у ізоляторах тимчасового тримання регламентувалися наказом із грифом «Для службового користування», що робило неможливим ознайомлення із ними осіб, які утримувалися у таких установах. В першу чергу, в умовах ІТТ мова йде про потенційне порушення права людини не бути підданою катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, яке може мати наступні прояви:

- застосування фізичної сили, психологічного тиску, будь-яких інших пристосувань з метою отримання визнання чи отримання інформації щодо обставин вчинення правопорушення, чи подолання волі особи;
- тримання особи в умовах з недотриманням мінімальних стандартів належних умов утримання (перебування), зокрема за відсутності доступу до питної води, харчування, належного освітлення, температурного режиму, доступу до санітарного вузла тощо;
- позбавлення особи безперервного лікування препаратами замісної підтримувальної терапії, якщо особа перебуває на відповідній програмі;
- застосування до утримуваних осіб фізичної сили з боку працівників поліції чи інших затриманих осіб.

Як вже відзначалось у Звітах Голови НПУ, з метою забезпечення прав як затриманих, так і поліцейських, у діяльності Національної поліції України в перш чергу у ІТТ запроваджується електронна система обліку та відеоспостереження «Custody Records». Основними завданнями системи «Custody Records» на рівні ІТТ є:

1. Покращення стандартів захисту прав затриманих осіб внаслідок запровадження: обов'язкового інтерв'ю при доставленні до ІТТ; електронної фіксації усіх дій щодо затриманої особи; дистанційного зовнішнього контролю за затриманими з боку УЗПЛ.
2. Зменшення навантаження на працівників ІТТ внаслідок переходу на електронний документообіг, що дозволить суттєво зменшити обсяг паперової роботи.
3. Підвищення стандартів захисту прав працівників ІТТ від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях¹⁵.

Система «Custody Records» на рівні ІТТ включає такі основні елементи: Інститут інспекторів з дотримання прав людини, постійний зовнішній контроль за ІТТ в он-лайн режимі та єдину електронну базу обліку усіх дій із затриманою особою.

¹⁵ Методичні рекомендації для інспекторів з дотримання прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. URL: <https://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2020/01>.

Проаналізувавши за допомогою контент-аналізу опубліковані на сайті Уповноваженого Верховної ради України з прав людини прес-релізи моніторингових візитів, які були здійснені до ІТТ України у період 2019 – серпень 2022 рр., можна зафіксувати типові порушення прав людини. Зауважимо, що всього три с половиною роки Регіональними відділеннями Уповноваженого було здійснено лише 28 візитів до ІТТ. Багато з ізоляторів тимчасового тримання, які знаходяться у ВП, на даний час не працюють. За проаналізованими прес-релізами можемо визначити наступні порушення прав людини:

– *Порушення права на гідні умови тримання, на достатній життєвий рівень:*

- а) В камерах недостатній рівень природного та штучного освітлення – 14;
- б) Немає гарячого водопостачання – 10;
- в) Конструкція вікон не забезпечує можливість утримуваним особам самостійно відкривати квартирки для провітрювання – 10;
- г) На стінах ознаки плісняви, камери, коридори, душова потребують ремонту – 6;
- д) Прогулянкові дворики не облаштовані лавами для сидіння, відсутній навіс для захисту від атмосферних опадів – 5;
- е) Не обладнано кімнату для побачень – 4;
- ж) Під час перебування в установі утримувани особи не забезпечуються необхідними речами, їм видається лише один рушник; не передбачено забезпечення утримуваних осіб, у разі необхідності, засобами особистої гігієни, а саме зубними щітками та пастою – 2.

– *Порушення права на приватність:*

- а) Висота кабін санітарних вузлів у камерах менша встановленої норми; відсутні перегородки між місцями для миття – 5;
- б) В окремих камерах ліжка розташовані впритул одне до одного, що не забезпечує особистого простору утримуваним – 1.

– *Право на охорону здоров'я та медичну допомогу:*

- а) Установа не забезпечена визначеними медичними аптечками, наявні аптечки не укомплектовані, у них виявлені протерміновані ліки; в аптечках немає медичних препаратів від болю в серці та для шлунку, жарознижувальних ліків та ін. – 4

б) Працівники поліції ізолятора не пройшли відповідного навчання з надання домедичної допомоги та не отримали відповідні сертифікати – 4.

в) Порушення карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, Недотримання правил протидії розповсюдження інших інфекційних захворювань – 7.

– *Право на доступність для людей з інвалідністю:*

Контрольно-пропускний пункт установи та будівля не обладнані пандусом, відсутня кнопка виклику, що перешкоджає вільному доступу для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення і є порушенням їхніх прав на доступність – 4.

– *Порушення ведення журналів, Книги обліку осіб, які тримаються в ІТТ – 3.*

– *Порушуються права утримуваних на доступ до суспільно важливої інформації: вони не мають можливості отримувати найважливіші новини та інформацію про суспільні події ні шляхом перегляду телевізійних новин, ні через радіоприймачі – 3.*

Таким чином, контент-аналіз прес-релізів, розміщених публічно на сайті Уповноваженого Верховної ради з прав людини, дозволяє зазначити, що в ІТТ в першу чергу порушується право на гідні умови тримання, на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я та медичну допомогу; право на доступність осіб з інвалідністю; право на приватність. В жодному звіті не зафіксовані скарги людей на неналежне поводження з боку працівників НПУ.

7. ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ З БОКУ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗВІТАХ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАННЯ

Державне бюро розслідувань – це достатньо новий правоохоронний орган, створення якого було передбачено зобов'язаннями при вступі до Ради Європи. 12 листопада 2015 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Державне бюро розслідувань», який визначає правові основи організації та діяльності Державного бюро розслідувань. Постановою Кабінету Міністрів України № 127 від 29 лютого 2016 р. утворено Державне бюро розслідувань. ДБР покликано запобігати, виявляти, припиняти, розкривати і розслідувати злочини, що вчинили, серед інших посадовців, і працівники правоохоронних органів. Проаналізувавши звіти ДБР за 2018-2021 роки, які публічно оприлюднені на сайті ДБР, за позицією «порушення прав людини з боку працівників Національної поліції України», можемо представити наступне:

– 2018 р.: Кримінальні провадження відповідно до діяльності працівників НПУ – 2201; Досудове розслідування – у 22 провадженнях за ознаками катування (ст. 127 ККУ), у 442 провадженнях за ознаками перевищення влади працівником НПУ, що супроводжувалися насильством (ч. 2, 3 ст. 365 ККУ); До суду скеровано 1 обвинувальний акт за ч. 2 ст. 365 ККУ (перевищення влади працівником правоохоронного органу, що супроводжувалися насильством/ погрозою застосування насильства)¹⁶;

– 2019 р.: Кримінальні провадження щодо працівників НПУ – 6808¹⁷;

– 2020 р.: Повідомлено про підозру 639 працівникам НПУ; до суду направлено 83 обвинувальні акти щодо 117 осіб, з них 6 актів щодо 15 осіб – за статтею 127 КК України, інші – за частиною другою статті 365 та статтями 371, 374 КК України¹⁸;

– 2021 р.: упродовж року затримано 151 працівник НПУ; розпочато 1647 кримінальних проваджень за фактами катувань та неналежного поведіння із затриманими з боку представників правоохоронних органів; за результатами розслідування до суду направлено 108 обвинувальних актів щодо 152 осіб, з них 6 актів щодо 10 осіб – за статтею 127 КК України, інші – за частиною другою статті 365 та статтями 371, 374 КК України; укладено Меморандум про співпрацю з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; визначено підрозділи центрального апарату та територіальних управлінь, які спеціалізуються тільки на розслідуванні катувань, вчинених працівниками правоохоронних органів¹⁹.

¹⁶ Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2018 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/reports/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2018-rik>.

¹⁷ Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2019 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/reports/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2019-rik>.

¹⁸ Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2020 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>.

¹⁹ Державне бюро розслідувань: Річний звіт про діяльність. 2021. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit_.pdf.

4 червня 2020 р. в Офісі Генерального прокурора відбулася міжвідомча нарада щодо стану протидії катуванням працівниками органів правопорядку, а також нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню, на який в.о. голови ДБР зазначив, що ДБР розслідує близько 5 тис. кримінальних проваджень за фактами жорстокого поводження з боку правоохоронців, зокрема катувань²⁰. Однак у доповіді не виокремлювалась Національна поліція, показники подавалися на всі структури правоохоронних органів.

В цілому, діяльність ДБР в ракурсі розслідування злочинів, здійснених працівниками правоохоронних органів, в тому числі і НПУ, піддається справедливій критиці експертного середовища як правоохоронного органу, що в повній мірі реалізує визначені законом повноваження, завдання та функції.

²⁰ Координаційна нарада щодо стану протидії катуванням правоохоронцями. URL: https://dbr.gov.ua/news/koordinaciyna_narada_schodo_stanu_protidii_katuvannjam_pravoohoroncyami.

8. СОЦІОЛОГІЧНІ ВІЗІЇ ПРОБЛЕМИ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ З БОКУ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Для розуміння реалізації принципу прав людини Національною поліцією України скористуємося результатами досліджень, проведених громадськими правозахисними організаціями. В першу чергу Національного моніторингу незаконного насильства в поліції, який впродовж багатьох років, зокрема з 2004 р., здійснює Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД)²¹, останній на даний час моніторинг відбувся у 2020 р.²²

Дослідники ХІСД за допомогою екстраполяції результатів дослідження на все доросле населення України розрахували оціночну кількість людей, які стали жертвами насильства з боку поліції у 2004-2020 роках (у %).

Таблиця 3

Оціночна кількість людей, які стали жертвами насильства з боку поліції у 2004-2020 роках (у %)²³

Роки	2004	2004 - 2009	2010	2011	2015	2017	2018	2020
Загальна кількість жертв незаконного фізичного насильства	2,73	3,50	2,10	2,60	1,30	2,0	1,7	2,0
Кількість випадків побиття, завдання тілесних ушкоджень під час затримання	2,73	1,6	1,3	1,6	0,5	1,5	1,3	1,6
Кількість жертв побиття, завдання тілесних ушкоджень під час розслідування	0,94	1,3	0,9	0,8	0,6	1,2	0,6	1,2
Кількість жертв тортур під час розслідування в поліції	0,25	0,3	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	0,3

²¹ Кобзін Д., Черноусов А., Щербань С., Батчаєв В. Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в Україні протягом періоду 2004-2018 рр. Харків : ТОВ «Видавництво Права людини», 2019. 52 с.

²² Кобзін Д., Черноусов А., Щербань С. Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в 2020 р.. Харків : ХІСД, 2020. 64 с.

²³ Там само. С. 20-26.

За результатами таблиці можна побачити певне зниження та стабілізацію кількості осіб, які стали жертвами порушень прав людини з боку поліції, зокрема фізичного насильства у різних проявах, проте сам факт його розповсюдження є неприйнятним, як і кількісні виміри розповсюдження.

Неурядові громадські організації також долучались до вивчення даної теми. Так, ще у 2005 р. Amnesty International у доповіді «Час діяти: катування та жорстоке поводження із затриманими в міліції», та у 2011 р. у звіті «За відсутності складу злочину»: ціна безкарності працівників правоохоронних органів в Україні», досліджуючи порушення прав людини українською міліцією, зробила висновок про широке розповсюдження прав людини в міліції та існування культури безкарності за кримінальні вчинки, включаючи катування та вимагання, скоєні правоохоронцями в ході їхньої роботи. Так, у звіті 2011 р. зазначається, що «правоохоронці в Україні систематично порушують права людини, незважаючи на зростання зусиль, спрямованих на вирішення цієї проблеми, та зростаючого засудження цього явища громадськістю. Неспроможність відповідних відомств вирішити цю проблему та високий рівень корупції в МВС призводить до того, що люди, які стикаються з правоохоронцями, наражаються на ризик поганого поводження з ними – від словесних нападів до катування та інших видів жорстокого поводження, включаючи смертельні ушкодження. Розслідування цих подій часто затримується та є неефективним і упередженим, що тільки сприяє подальшому розвитку культури безкарності серед правоохоронців»²⁴.

У дослідженні 2017 р. «Неналежне поводження в діяльності Національної поліції України: прояви, поширеність, причини», проведеного Експертним центром з прав людини у співпраці з Управлінням забезпечення прав людини Національної поліції України, зазначено, що було лише 2386 звернень по медичну допомогу у зв'язку з тілесними ушкодженнями, які їм заподіяли працівники поліції²⁵.

Важливим є аспект ставлення громадян до порушення прав людини в цілому та можливості застосування насильства з боку працівників НПУ. ХІСД зафіксував думку українців про те, коли та проти кого можливо застосування побоїв, знущань або катувань: 79,1 % вважають, що ніколи та не проти кого, 14,9 % допускають використання катувань та незаконного насильства «у крайніх випадках»; 5,4 % «стосовно окремих осіб» (терористів; підозрюваних у злочинах проти дітей), 1,1 % відзначила, що робота поліції без цього неможлива. Серед тих, хто виправдовує використання катувань, знущань та побоїв у діяльності поліції, найчастіше розповсюджені такі аргументи: задля «розкриття особливо тяжких злочинів» та для «попередження терористичного акту»²⁶.

²⁴ «За відсутності складу злочину»: ціна безкарності працівників правоохоронних органів в Україні. Amnesty International, 2011. 57 с.

²⁵ Белоусов Ю. Неналежне поводження в діяльності національної поліції України: прояви, поширеність, причини аналітичний звіт за результатами дослідження. К. : ПП «Видавництво «Фенікс», 2017.

²⁶ Кобзін Д., Черноусов А., Щербань С. Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в 2020 р. Харків : ХІСД, 2020. С. 41.

Серед основних чинників, які обумовлюють порушення прав людини та застосування насильства з боку працівників НПУ, на думку українців є: безкарність співробітників поліції, які застосовують незаконні методи в роботі (55,7 %); поганий добір кадрів, унаслідок чого до поліції потрапляють люди із садистськими нахилами (47,3 %); невисокий професійний і культурний рівень співробітників поліції (39,4 %); слабкий контроль керівництва (30 %); недосконалість законодавства (26 %); існування показників у звітності та традиція в роботі поліції (24,6 %) ²⁷.

Цікавим є думка власне працівників поліції щодо розповсюдження незаконного насильства, яка була отримана ХІСД при опитуванні 2120 працівників поліції у 2020 р.

Таблиця 4

Думка поліцейських щодо розповсюдженості незаконного насильства в поліції (у %) ²⁸

	Дуже поширене	Швидше поширене	Швидше непоширене	Не поширене	Важко відповісти
Поліція	0,9	3,1	30,9	52,7	12,4
Патрульна поліція	0,9	4,7	31,5	52,4	10,5

Тобто, поліцейські не вважають незаконне насильство розповсюдженим.

Наведемо результати соціологічного опитування, проведеного ННЛ соціологічних та кримінально-правових досліджень ДДУВС у 2022 р. серед здобувачів вищої освіти 2-4 курсів цього ж ЗВО з метою виявити ставлення майбутніх правоохоронців та правників щодо дотримання прав людини в діяльності поліції. Вибірка багатокрокова, склала 706 осіб. Щодо оцінки дотримання прав людини в Україні в цілому та Національній поліції України, маємо наступний розподіл відповідей:

Таблиця 5

Розподіл оцінок здобувачів вищої освіти щодо дотримання прав людини (у %)

	Дотримуються у повному обсязі	Переважаючі дотримуються	Переважаючі порушуються	Порушуються у значному обсязі
В Україні в цілому	59,5	37,3	2,7	0,5
У Національній поліції	68,6	28	2,8	0,6

²⁷ Там само. С. 43.

²⁸ Там само. С. 20.

Тобто на думку 95 % здобувачів вищої освіти ДДУВС, права людини дотримуються у повному та переважному обсязі як в Україні, так і в Національній поліції, на рівні 3 % відзначають порушення.

На наступне запитання «**Якщо ви вважаєте, що порушення прав людини розповсюджені у Національній поліції, то які причини цього?**» 47,9 % відзначили, що таких порушень немає; серед тих, хто зазначив наявність порушень, причини було названі такі (оскільки здобувачі вищої освіти могли обрати до 3-х відповідей, сума відповідей складає більше 100 %):

1. Провокації з боку затриманих, підозрюваних – 30,9 %;
2. Тиск на поліцейських з метою досягнення певної кількості арештів та засуджених – 25,4 %;
3. Необхідність швидкого отримання доказів та розкриття злочинів – 17,3 %;
4. Безкарність поліцейських, які порушують права – 16,7 %;
5. Усвідомлення влади над іншими – 16,3 %;
6. Відсутність достатніх ресурсів для належного розслідування – 14,6 %;
7. Низька кваліфікація правоохоронців – 11,6 %;
8. Наявна методика розслідування злочинів у поліції, що будується на отриманні зізнання від підозрюваного – 5,2 %;
9. Так було завжди і так буде – 3,5 %;
10. Інакше працювати в поліції не можна – 3,1 %.

Рис. 1. Думка здобувачів вищої освіти ДДУВС про причини порушення прав людини з боку працівників поліції

Такі дії здобувачі вважають виправданими у наступних випадках:

- Для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань, злочинів проти дітей тощо) – 31,7 %;
- Для швидкого розкриття злочинів – 15,7 %;
- Як покарання та помста гвалтівникам та вбивцям – 13,9 %;
- Коли без цього неможливо довести провину підозрюваного – 9,8 %;
- Якщо злочинця спіймали на гарячому – 13,5 %;
- Для покращення показників розкриття злочинів – 6,7 %;
- Для припинення діяльності осіб, що схильні до скоєння злочинів – 9,6 %;
- Для підтримки порядку в ізоляторі тимчасового тримання – 3,1 %;
- Такі дії не виправдані за жодних обставин – 31,2 %;
- Важко відповісти – 33,4 %.

Дані відповіді здобувачів співвідносяться з відповідями українців щодо можливих причин виправдання порушення прав людини та застосування насильства з боку працівників поліції.

Таблиця 6

Які саме дії, на ваш погляд, найчастіше вчиняються поліцейськими по відношенню до вразливих груп населення? (у %)

	<i>Ніколи</i>	<i>Інколи</i>	<i>Часто</i>	<i>Не знаю</i>
Образи	59,8	25,6	4,5	10,1
Тиск	50,1	30,9	9,2	9,8
Тортури, катування	81,2	8,4	1,1	9,3
Побиття	60,5	23,9	1,9	13,7
Шантаж, погрози	70,8	17,6	2,4	9,2

На запитання щодо можливості обмеження прав людини щодо ряду депривованих та вразливих груп населення, отримали такі відповіді:

Таблиця 7

Думка здобувачів вищої освіти ДДУВС про можливість обмеження прав певних груп (у %)

Групи	Не можуть бути обмеженими	За певних обставин можуть бути дещо обмеженими	Повинні бути обмеженими	Важко відповісти
Наркозалежні	33	44,3	15,6	7,1
ЛГБТІ-спільнота	61,2	21,4	10,1	7,4
Колишні ув'язнені	45,6	28,4	20,5	5,5
Роми (цигане)	68,6	20,7	5,9	4,8
Безхатченки	74,1	19,1	1	5,8

Люди старого віку	88,1	8,9	0,7	2,3
Люди з інвалідністю	87,7	9,6	0,4	2,3
Люди з ВІЧ-статусом	67,3	27,3	2	3,4
Люди з психічними хворобами	35,6	48,7	12,2	3,5
Внутрішньо переміщені особи	82,3	13,5	0,7	3,5
Люди без громадянства	54,3	38,2	3,4	3,8
Секс-працівниці (-ки)	56,1	26,1	9,1	8,8

За аналізом правозахисних організацій особливо високого ризику порушення прав людини від працівників поліції зазнають споживачі наркотиків; особи, які були раніше засуджені; люди з психічними захворюваннями; секс-працівниці (-ки); інші меншини. Під час опитування ХІСД 2020 р., серед 1616 жінок – респонденток було виявлено 110 випадків (6,8 %), коли вони зазнавали від працівників поліції гендерно-зумовленого насильства у вигляді образ, специфічних жартів, погроз, шантажу, використанням фраз із сексуальним контекстом, побиття тощо²⁹. Належність до ЛГБТІК-спільноти робить людину уразливішою при контакті з поліцією. В ході якісного дослідження «Проблеми дискримінації та насильства з боку правоохоронних органів стосовно ЛГБТ», здійсненого у 2021 р. ХІСД та Харківською правозахисною групою, зафіксовано, що «ЛГБТ часто стають жертвами дискримінації, принижень, вербального та фізичного насильства, вимагання або ігнорування з боку поліції. Найскладніше доводиться представникам ЛГБТ-спільноти в тому випадку, коли їх затримують або доставляють до відділу поліції. У момент, коли вони переходять під повний контроль працівників правоохоронних органів і стають вкрай уразливими, цим часто користуються поліцейські, що вже створює умови і для незаконного позбавлення свободи пересування, і для вербального або незаконного фізичного насильства.³⁰ На думку опитаних ХІСД представників ЛГБТІК, ключовою

²⁹ Там само. С. 33.

³⁰ Кобзін Д. О., Щербань С. В. Проблеми дискримінації та насильства з боку правоохоронних органів стосовно ЛГБТ. Результати якісного дослідження. Харків : ТОВ «Видавництво Права людини», 2021. С. 5.

причиною насильства в поліції є відсутність належного виховання та укорінені стереотипи щодо них, зокрема уявлення про гомосексуальні та трансгендерні орієнтації як психічні відхилення.

Розуміючи зв'язок між стереотипами, упередженнями та порушенням прав людини, в опитувальник здобувачів вищої освіти ДДУВС було поставлено запитання, яке дозволило зафіксувати стереотипи майбутніх поліцейських.

Таблиця 8

Стереотипні думки здобувачів вищої освіти ДДУВС (у %)

	Так	Ні
Всі роми крадуть і торгують наркотиками	10,8	89,2
Ув'язнені не вартують ввічливого ставлення	14,6	85,4
Призначення жінки – народжувати дітей та створювати затишок у родині	17	83
ЛГБТІК-спільнота – це збоченці, їх потрібно лікувати	19,4	80,6
Згвалтована дівчина сама винна, не потрібно провокувати	3,3	96,7
Безхатченки – зайві у суспільстві люди	8,1	91,9
Зізнання з підозрюваного можна лише «вибити»	4	96
Люди з інвалідністю мають навчатися та працювати вдома	12,5	87,5

З таблиці видно, що переважаюча більшість здобувачів не поділяє зазначені стереотипи; найпоширенішими є уявлення про збоченість ЛГБТІК-спільноти; «сімейне призначення» жінок; «другосортність» колишніх ув'язнених та те, що люди з інвалідністю мають працювати вдома. Дані уявлення мають бути пропрацьовані з тим, щоб у подальшій діяльності не завадили реалізації принципу прав людини. Наприклад, потерпілі від злочинів ненависті за ознаками СОПІ в Україні рідко звертаються з метою захисту своїх прав до правоохоронців: у 2018 р. потерпілі зверталися до поліції лише у 61 випадку із задокументованих загалом 365 випадків порушень прав ЛГБТІК; у 2019 р. – 64 рази з 331 випадку; у 2020 р. – 70 із 186. Це пояснюється побоюванням розкриття конфіденційної інформації, недовірою до правоохоронців, незначністю порушення тощо. На жаль, поширеною практикою є бездіяльність поліції при блокуванні та фізичних нападах на ЛГБТІК організації та заходи з боку їх агресивних опонентів. Слідчі кваліфікують злочини з гомофобних мотивів не як злочини ненависті, а як звичайні злочини, без мотивів нетерпимості. Так, у випадку нанесення шкоди здоров'ю потерпілих, слідчі кваліфікують дії нападників за статтею 125 ККУ, а напади на ЛГБТІК заходи кваліфікуються як стаття 296 ККУ³¹.

³¹ Кравчук А. Незахищені ознаки. Звіт за результатами дослідження ефективності правового захисту від злочинів з мотивів нетерпимості за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в контексті українського законодавства та правозастосовної практики. Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ», 2021. С. 3.

І останнє запитання анкети здобувачів вищої освіти ДДУВС стосувалося їх обізнаності щодо діяльності Управління дотримання прав людини НПУ:

Рис. 2 Обізнаність здобувачів вищої освіти ДДУВС щодо діяльності Управління дотримання прав людини НПУ

Переважає більшість здобувачів вищої освіти знає про наявність Управління та його діяльність.

Отже, соціологічні дослідження є вагомим джерелом інформації щодо реалізації принципу прав людини в діяльності української поліції.

ВИСНОВКИ

Офіційний дискурс НПУ. Конституція України (ст. 29, 3 та 4 ч.), Закон України «Про Національну поліцію» (ст. 6 та 7, Розділ II), Правила етичної поведінки поліцейських (Розділ II та III) відзначають, що дотримання прав і свобод людини та верховенство права є засадничими основами роботи поліції, а поліцейський здійснює свою діяльність відповідно до основоположних принципів зокрема верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності та ін. У 2016 р. створено Управління дотримання прав людини НПУ, яке було «перезавантажене» у 2020 р. прийняттям відповідного наказу та наразі має здійснювати реалізацію державної політики у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг та є уповноваженим підрозділом з питань дотримання гендерної рівності. В щорічних звітах Голови НПУ за останні п'ять років (2017-2021 рр.) є інформація про дотримання прав людини з боку працівників поліції, зокрема прав дітей, власне поліцейських, прав затриманих (в контексті мети та завдань CUSTODY RECORDS); однак не представлена діяльність Управління дотримання прав людини. На офіційному сайті НПУ у розділі «Дотримання прав людини» розміщений документ «Основні досягнення Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини за 2021 р.», серед яких відзначені забезпечення затриманим особам права на отримання безкоштовної правової допомоги, забезпечення роз'яснення прав підозрюваних; розроблено та поступово запроваджується інформаційна підсистема «Custody Records», робота у напрямку протидії торгівлі людьми та запобіганню домашнього насильства.

Офіційний дискурс дотичних до проблеми інституцій: Офіс уповноваженого та ДБР. Постановою Кабінету Міністрів України у 2016 р. було утворено Державне бюро розслідувань, яке покликано запобігати, виявляти, припиняти, розкривати і розслідувати злочини, що вчинили, серед інших посадовців, і працівники правоохоронних органів. Однак, на думку експертів, на даний час діяльність ДБР в ракурсі розслідування злочинів, здійснених працівниками правоохоронних органів. В тому числі і працівниками поліції, не є ефективною.

Одним з механізмів попередження порушення прав людини з боку поліції є моніторингові візити у рамках діяльності Національного превентивного механізму. Відповідно до законодавства, розрізняють такі місця несвободи, підпорядковані МВС: кімнати для затриманих і доставлених чергових частин відділів поліції; ізолятори тимчасового тримання; приймальники-розподільники для неповнолітніх; спеціальні палати в медичних закладах; спеціальні автомобілі (автозаки), спеціальні вагони типу СТ. Відділ поліції – структурний підрозділ НПУ, і одночасно місце несвободи, в якому можливі порушення права на життя; на свободу та особисту недоторканність; право людини не бути підданою катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню; на охорону здоров'я та медичну допомогу; на повагу до приватного життя; на професійну правничу допомогу. Звіти за моніторинговими візитами до ВП ГУНП у Дніпропетровській області, які були здійснені у період 2019-2021 рр. регіональними представниками

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Дніпропетровській області свідчать про порушення права затриманих осіб на захист, жорстоке поводження (в першу чергу тривале тримання затриманих осіб без забезпечення належних умов).

В умовах ІТТ мова йде про порушення права людини не бути підданою катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, для запобігання чому запроваджується система обліку та відеоспостереження «Custody Records». В опублікованих на сайті Уповноваженого Верховної ради України з прав людини прес-релізах моніторингових візитів, які були здійснені до ІТТ України у період 2019 – серпень 2022 рр., визначені такі порушення прав людини, як порушення права на гідні умови тримання, на достатній життєвий рівень; права на приватність; на охорону здоров'я та медичну допомогу; на доступність людей з інвалідністю.

Неофіційний дискурс: соціологічні дослідження, аналітичні звіти неурядових громадських організацій. Важливість саме соціологічної інформації обумовлена, по-перше, обмеженістю публічної офіційної інформації; по-друге, наявною неефективною системою збору та аналізу скарг на дії працівників поліції, оскільки більшість скарг на насильство з боку поліцейських надходить безпосередньо в поліцію та розглядається там. Тому реальні масштаби порушення прав людини поліцією оцінювати дуже складно.

Результати досліджень, моніторингових звітів міжнародних та національних неурядових правозахисних організацій свідчать про те, що в діяльності НПУ залишаються незаконні затримання, найвищий ризик стати жертвою неналежного поводження з боку правоохоронців існує у перші години затримання підозрюваної особи, коли працівники поліції намагаються отримати від неї інформацію щодо її причетності до вчинення злочину, і доволі часто цей процес супроводжують порушення права на захист, права на медичну допомогу, застосування катувань та жорстокого поводження з метою отримання свідчень або покарання підозрюваної особи за певні дії.

Причинами порушення прав людини з боку поліції залишаються отримання певних відомостей від затриманої особи; покарання особи за певні дії або за дії третіх осіб; оцінювання діяльності працівників НПУ виключно за кількісними показниками; застосування насильства з метою отримання неправомірної вигоди від затриманої особи; безкарність правоохоронців за випадки порушення прав людини; недосконалість чинного кримінального законодавства України в частині кваліфікації катувань та жорстокого поводження, а також визначення тяжкості покарання за їх вчинення; відсутність в Україні ефективного механізму розслідування катувань та жорстокого поводження з боку правоохоронців; неспіврозмірність покарань за такі злочини, що встановлюються вироками національних судів; низька кваліфікація частини працівників поліції; стресонестійкість, психологічне навантаження, хронічна втома, професійне вигорання частини правоохоронців.

Опитування як громадськості, так і власне працівників поліції свідчать про визнання наявності проблеми та готовність НПУ працювати з превенцією, виявленням та реагуванням на порушення прав людини з боку працівників поліції.

ДОДАТКИ

Додаток А

Якісний аналіз звітів Голови Національної поліції України за 2017-2021 роки

Стратегічні напрями Національної поліції у сфері прав людини	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Забезпечення права на життя, свободу та особисту недоторканість	-	-	-	Як альтернативу вогнепальній зброї, заплановано використовувати електрошокери дистанційної дії, які практично не несуть загрози життю та здоров'ю людини. 200 комплектів цих спецзасобів вже придбано.	-
Запобігання та пропідприємство, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження чи покаранню	-	-	-	Впроваджені життєво важливі проекти CUSTODY RECORDS використовують цілі системи відеонагляду у 130 підрозділах поліції.	Здійснювалися заходи щодо масшабування системи «Custody Records» на територіальні (відокремлені) підрозділи, мета якої – захист і дотримання прав і свобод затриманих осіб
Забезпечення права на приватність (захист персональних даних) Забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднання, права на участь в управлінні державними справами	Змінено підходи до забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів – узятю за основу «скандинавську модель»	Створення підрозділів поліції діалогу у 7 великих містах та м. Київ	Використання сил «Поліції діалогу» Міністерства внутрішніх справ. Впровадження скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки	-	Використання «скандинавської моделі» забезпечення громадського порядку; реалізація проекту «Поліція діалогу»

Стратегічні напрямки Національної стратегії у сфері прав людини	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Запобігання та протидія насильству за ознакою статі, експлуатації, торгівлі людьми	Виявлено 346 кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми; установлено та надано допомогу 367 потерпілим від торгівлі людьми	Порушено 276 кримінальних проваджень за статтею 149 ККУ України. Виявлено потерпілими в рамках кримінальних проваджень 223 людини	-	-	Протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми. На 12 % збільшилася кількість виявлених фактів торгівлі людьми, удвічі зросла кількість розкритих таких злочинів та на 41 % за якими закінчено розслідування.
Запобігання та протидія домашньому насильству	-	-	Запровадження у 37 містах мобільних груп реагування на факти домашнього насильства. Зареєстровано 142 тисячі заяв і повідомлень про вчинення домашнього насильства.	45 спеціалізованих мобільних груп активно працюють у всіх регіонах держави. Поліція отримала майже 209 тисяч заяв про вчинення сімейного насильства. Поліцейські вивести понад 42 тисячі термінових заборонних приписів, на контролі поліції перебувають 82 тисячі криміналів.	Створено 45 секторів протидії домашньому насильству, у складі яких працюють 87 мобільних груп з протидії домашньому насильству. Створено ще 54 позаштатні такі групи. Поліцейські вивести 19,7 тис. термінових заборонних приписів стосовно криміналів. Складено 147 тис. адміністративних протоколів за ст. 173-2 КУпАП

Стратегічні напрями Національної стратегії у сфері прав людини				2017 р.		2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Права вразливих груп							А) Діти: прийнято Закон України про створення Єдиного реєстру так званих недофіль; посилено кримінальну відповідальність за секс з дітьми; впроваджено платформи комунікації ювенальної поліції та громади («Діти! Поліція! Безпека!»), «Безпечна школа» тощо) розроблено правову платформу протидії булінгу у дитячому середовищі Б) Поліцейські: створено Управління розкриття злочинів, учинених стосовно поліцейських; забезпечення поліцейських житлом на умовах пільгового фінансового лізингу.	Поліція, усі відповідальні органи державної влади, місцевого самоврядування, освіти мають об'єднати зусилля для подолання дитячої злочинності та забезпечення захисту прав дітей; ініційовано зміни в роботі підрозділів ювенальної превенції – так званих «дитячих» поліцейських. Б) Поліцейські: забезпечення поліцейських житлом на умовах пільгового фінансового лізингу (придбано 1300 квартир).	Одним з важливих напрямів у діяльності поліції є захист прав і законних інтересів дітей. Створено Управління ювенальної поліції, серед його основних завдань визначено впровадження програм співпраці поліції, органів місцевого самоврядування, управиць освіти і науки та міжнародних організацій у сфері безпеки та захисту прав дітей, організацію превентивної роботи з ними, розшук зниклих дітей, протидію жорсткому поводженню (сексуальна експлуатація, домашнє насильство, булінг тощо)

<p>Згадування про права людини, недискримінацію</p>	<p>-</p>	<p>-</p>	<p>Особливе місце у роботі поліції посідає захист прав дітей.</p>	<p>CUSTODY RECORDS потрібна для гарантування дотримання прав людини в поліції. Водночас система відеонагляду зможе захистити правоохоронців від можливих провокацій</p>	<p>А) мета CUSTODY RECORDS – захист і дотримання прав і свобод затриманих осіб. Зазначено (звраєд) забезпечення контролю за дотриманням прав затриманої особи; захист прав поліцейських. Б) Національна поліція і надалі здійснюватиме комплекс заходів щодо реалізації проєкту розвину... захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань... З цєю метою у Плані основних заходів Національної поліції України на 2022 р., визначено для поліції наступні пріоритети... захист прав людини...</p>
<p>Порушення ПП з боку поліції</p>	<p>-</p>	<p>-</p>	<p>Подієкуди акції супроводжувалися прямими порушеннями публічної безпеки та нанесенням тілесних ушкоджень як учасникам заходів, так і поліцейським.</p>	<p>-</p>	<p>-</p>

**Контент-аналіз прес-релізів моніторингових візитів до ІТТ
у рамках реалізації НПМ**

<i>Право, яке порушено</i>	2022	2021	2020	2019
В камерах недостатній рівень природного та штучного освітлення	4	3	4	3
Особі завдано тілесних ушкоджень під час затримання, які не зафіксували після прибуття в ізолятор тимчасового тримання		1		
Камери менші за площею, ніж необхідно			1	
На стінах ознаки плісняви, камери, душова потребують ремонту		2	3	1
Питна вода з ознаками забруднення, вода для пиття з водопроводу		1	1	
Немає гарячого водопостачання	3	2	3	2
Конструкція вікон не забезпечує можливість утримуваним особам самотійно відкривати квартирки для провітрювання	1	2	4	3
Порушуються права утримуваних на доступ до суспільно важливої інформації: вони не мають можливості отримувати найважливіші новини та інформацію про суспільні події ні шляхом перегляду телевізійних новин, ні через радіоприймачі	2	1		
Прогулянкові дворики не облаштовані лавами для сидіння, відсутній навіс для захисту від атмосферних опадів		2	2	1
Порушення ведення журналів, Книги обліку осіб, які тримаються в ІТТ		1	1	1
Обладнання кімнати слідчих і адвокатів не відповідають встановленим вимогам	1			
Не обладнано кімнату для побачень	2	1	1	
Недотримання правил протидії розповсюдження інших інфекційних захворювань	1			
Під час перебування в установі утримувани особи не забезпечуються необхідними речами, їм видається лише один рушник; не передбачено забезпечення утримуваних осіб, у разі необхідності, засобами особистої гігієни, а саме зубними щітками та пастою	1			1
Висота кабін санітарних вузлів у камерах менша встановленої норми; відсутні перегородки між місцями для миття, що призводить до порушення прав утримуваних осіб на приватність	3	1	1	

Додаток Б

В окремих камерах ліжка розташовані впритул одне до одного, що не забезпечує особистого простору утримуваням			1	
Установа не забезпечена визначеними медичними аптечками, наявні аптечки не укомплектовані, у них виявлені протерміновані ліки; в аптечках немає медичних препаратів від болю в серці та для шлунку, жарознижувальних ліків та ін	2			2
Контрольно-пропускний пункт установи та будівля не обладнані пандусом, відсутня кнопка виклику, що перешкоджає вільному доступу для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення і є порушенням їхніх прав на доступність	1	1	2	
Працівники поліції ізолятора не пройшли відповідного навчання з надання домедичної допомоги та не отримали відповідні сертифікати	1		3	
Невідповідність до санітарних вимог санвузол прогулянкового дворику		1		
У штаті ІТТ відсутня прибиральниця, тому керівництво установи не змогло пояснити, хто займається прибиранням приміщення		1	1	
На будівлі відсутня табличка з інформацією про повну назву органу та його розташування у зазначеній будівлі.			2	
Порушення карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19	1	3	2	
Всього:	8	6	9	5

Анкета

Наукова лабораторія соціологічних та кримінально-правових досліджень ДДУВС проводить анонімне опитування на тему «Думка здобувачів вищої освіти ДДУВС про права людини та можливості їх обмеження». Просимо відзначити варіант, який відповідає вашій думці. Дякуємо!

Як би Ви оцінили рівень дотримання прав людини:

№		Дотримуються у повному обсязі	Переважаю дотримуються	Переважаю порушуються	Порушуються у значному обсязі
1	В Україні в цілому				
2	В Національній поліції				

На ваш погляд, права яких груп повинні чи можуть бути обмеженими?

№	Групи	Повинні бути обмеженими	За певних обставин можуть бути дещо обмеженими	Не можуть бути обмеженими	Важко відповісти
3	Наркозалежні				
4	ЛГБТІ-спільнота				
5	Ув'язнені				
6	Колишні ув'язнені				
7	Роми				
8	Безхатченки				
9	Люди похилого та старого віку				
10	Люди з інвалідністю				
11	Люди з ВІЧ-статусом				
12	Люди з психічними хворобами				
13	Внутрішньо переміщені особи				
14	Люди без громадянства				
15	Секс-працівниці (-ки)				

Якщо ви вважаєте, що порушення прав людини розповсюджені у Національній поліції, то які причини цього (не більше 3-х варіантів)?

16. Безкарність поліцейських, які порушують права
17. Усвідомлення влади над іншими
18. Провокації з боку затриманих, підозрюваних
19. Необхідність швидкого отримання доказів та розкриття злочинів
20. Інакше працювати в поліції не можна
21. Відсутність достатніх ресурсів для належного розслідування
22. Так було завжди і так буде
23. Наявна методика розслідування злочинів у поліції, що будується на отриманні зізнання від підозрюваного

24. Тиск на поліцейських з метою досягнення певної кількості арештів та засуджених
 25. Низька кваліфікація правоохоронців
 26. Інше (напишіть) _____

В якому випадку ви вважаєте такі дії виправданими? (визначте не більше 3-х відповідей)

27. Для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань, злочинів проти дітей тощо)
 28. Для швидкого розкриття злочинів
 29. Як покарання та помста гвалтівникам та вбивцям
 30. Коли без цього неможливо довести провину підозрюваного
 31. Якщо злочинця спіймали на гарячому
 32. Для покращення показників розкриття злочинів
 33. Для припинення діяльності осіб, що схильні до скоєння злочинів
 34. Для підтримки порядку в ізоляторі тимчасового тримання
 35. Такі дії невинуваті за жодних обставин
 36. Не знаю

На ваш погляд, які саме дії найчастіше вчиняються поліцейськими по відношенню до вразливих груп населення?

		Постійно	Часто	Інколи	Не трапляються	Важко відповісти
18	Образи					
19	Тиск					
20	Тортури, катування					
21	Побиття					
22	Шантаж, погрози					
23	Інше (напишіть)					

Якою є ваша думка стосовно наступних тверджень:

		Так	Ні
24	Всі роми крадуть і торгують наркотиками		
25	Ув'язнені не вартують ввічливого ставлення		
26	Призначення жінки – народжувати дітей та створювати затишок у родині		
27	ЛГБТІК-спільнота – це збоченці, їх потрібно лікувати		
28	Зґвалтована дівчина сама винна, не потрібно провокувати		
28	Безхатченки – зайві у суспільстві люди		
30	Зізнання з підозрюваного можна лише «вибити»		
31	Люди з інвалідністю мають навчатися та працювати вдома		

32. Чи знаєте ви, чим займається Управління дотримання прав людини Національної поліції?

1. Так, знаю детально
 2. Чув про Управління, знаю в загальних рисах
 3. Чув про Управління, проте не знаю чим воно займається
 4. Не чув про таке Управління

33. Курс, на якому ви навчаєтесь: _____

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**Березняк Василь Сергійович
Демичева Алла Валеріївна**

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ
ТА ГРОМАДЯНИНА В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Аналітичний огляд

Редактори, оригінал-макет – Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Підп. до друку 03.03.2023. Формат 60x84/16. Друк – трафаретний, цифровий.
Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 2,8. Обл.-вид. арк. 3.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 756-46-41
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018